

ПОСТКРИМІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА ЯК ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті досліджується посткримінальна поведінка як підстава звільнення від кримінальної відповідальності, що передбачено у спеціальних нормах Особливої частини КК України, й на цьому загалі виокремлюється загальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності.

Ключові слова: звільнення, посткримінальна поведінка, підстава, відпадіння суспільної небезпеки особи.

The article examines postcriminal behavior as a ground for exemption from criminal liability, which are provided for in the special provisions of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, and this general basis distinguishes the general grounds for exemption from criminal liability.

Key words: liberation, postcriminal behavior, base, falling public face of danger.

В статье исследуется постпреступное поведение как основание освобождения от уголовной ответственности, предусмотренное в специальных нормах Особенной части УК Украины, и на этой основе выделяется общее основание освобождения от уголовной ответственности.

Ключевые слова: освобождение, постпреступное поведение, основание, отпадение общественной опасности лица.

Вступ. За два десятиріччя чинності Кримінального кодексу України 2001 р. (далі – КК) кількість видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених у нормах Особливої частини КК збільшилася з 14 до 22 різновидів. Звільнення від кримінальної відповідальності, – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, та у порядку, встановленому Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) [1]. Цей напрямок розвитку кримінального законодавства, як здається, є перспективним та віддзеркалює європейський шлях гармонізації кримінального права, практичну реалізацію принципів гуманізму та економії кримінальної репресії. Кримінальна відповідальність та покарання як «*ultimo ratio*» (останній захід – П.Х.) впливу на особу, яка вчинила злочин, не завжди виконує завдання виправлення винного та запобігання вчиненню нових злочинів. В сучасних умовах глобалізації та ідеології постмодерну принцип невідворотності кримінальної відповідальності у європейському

та світовому правовому просторі зазнає раціональної модифікації. Відтак кримінально-правова доктрина виявляє зростаючий інтерес до законодавства України про кримінальну відповідальність та практики його застосування в частині дослідження приписів щодо формулювання змісту позитивної посткримінальної поведінки особи та звільнення її від кримінальної відповідальності за певних підстав. Проблематиці посткримінальної поведінки та звільнення від кримінальної відповідальності присвятили свої дослідження такі вітчизняні правники як Ю.В. Баулін, О.Ф. Бантишев, В.І. Борисов, Г.Б. Віттенберг, А.А. Вознюк, О.М. Готін, М.Є. Григор'єва, Ю.В. Гродецький, О.О. Дудоров, О.О. Житний, О.С. Козак, О.М. Лемешко, А.А. Музика, О.В. Наден, Г.О.Усатий, В.П. Тихий, Н.Б. Хлистова, А.М. Яценко та інші. Серед іноземних дослідників, слід насамперед вказати Х.Д. Алікперова, Ю.В. Голіка, Л.В. Головка, В.С. Єгорова, В.О. Єлеонського, А.В. Єндольцеву, І.Е. Звечаровського, С.Г. Келину, В.В. Мальцева, О.З. Рибачка, С.М. Сабаніна, Р.О. Сабітова та інших. Утім, відношення науковців до звільнення від кримінальної відповідальності варіюється від прийняття та пропозицій його поширення у законодавстві (Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.В. Сташис та ін.), до неприйняття та пропозицій відмовитися від нього на користь або звільнення від покарання, або заміни на процесуальну «відмову від кримінального переслідування» (О.П. Горох, Л.І. Хруслева, С.С. Яценко та ін.). Отже, актуальним є дослідження посткримінальної поведінки як підстави спеціального звільнення від кримінальної відповідальності й виокремлення на цій основі загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Основний зміст. Трендом розвитку кримінального права є значна кількість осіб, які здебільшого вперше вчинили злочини невеликої та середньої тяжкості та звільнені від кримінальної відповідальності [2, с. 289]. Так, за останні п'ять років кількість звільнених від кримінальної відповідальності відповідно складала: у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) в 2015 р. – 1263, 2016 р. – 1072, 2017 р. – 1420, 2018 р. – 1811, 2019 р. – 1914 осіб; у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) в 2015 р. – 3143, 2016 р. – 2902, 2017 р. – 3010, 2018 р. – 2980, 2019 р. – 3347 осіб; у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК) в 2015 р. – 630, 2016 р. – 457, 2017 р. – 428, 2018 р. – 367, 2019 р. – 375 осіб; у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК) в 2015 р. – 865, 2016 р. – 601, 2017 р. – 422, 2018 р. – 471, 2019 р. – 466 осіб [3, с. 50-52].

Досліджувані норми Особливої частини КК утворюють самостійний інститут звільнення від кримінальної відповідальності, своєрідність якого полягає у запобіганні вчиненню певного злочину із здійсненням, вказаної у законі, позитивної посткримінальної поведінки у вигляді: а) припиненням злочинної поведінки; б) добровільним повідомленням про злочин; в) самовикриттям у злочині; г) викриттям інших осіб, винних у вчиненні злочину; д) нейтралізацією, мінімізацією або відшкодуванням суспільно-небезпечних наслідків (податки, збори, обов'язкові платежі, фінансові санкції, пені тощо); е) вилученням з неконтрольованого обігу предметів зі спеціальним статусом обігу (носіїв державної таємниці, наркотичних засобів, психотропних речовин, зброї, бойових припасів тощо), а також є) загальним і спеціальним запобіганням вчиненню нових злочинів [4, с. 157].

Вочевидь кожний вид спеціального звільнення від кримінальної відповідальності має свої особливі обставини застосування. Обставини, від яких в тій чи іншій мірі залежить застосування звільнення від кримінальної відповідальності, однозначного вирішення у кримінально-правовій літературі не знайшли. Найбільшого поширення набуло їх визначення як «умов спеціального звільнення». Утім, деякі правники заперечують, так би мовити, «однолінійну систему» вищевказаних обставин та наголошують, що одні з них є більш значимі й виступають підставами спеціального звільнення, інші умовами або передумовами й мають порівняно меншу вагу [5, с. 59-61]. З останньою точкою зору слід погодитися з наступних міркувань.

В доктрині кримінального права загально визнаним є положення, що виникнення, зміна та припинення кримінально-правових правовідносин пов'язано із юридичними фактами. Юридичними фактами, що зумовлюють та трансформують зазначені відносини є значущі з точки зору закону про кримінальну відповідальність діяння, події та стани. Так, «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим Кодексом» (ч. 1 ст. 2 КК). Це положення КК, з одного боку, вказує на юридичний факт у виді вчинення суспільно-небезпечного діяння як на підставу виникнення кримінально-правових відносин, а з іншого, виключає його у якості юридичного факту зміни або припинення відносин між державою та особою, яка вчинила злочин. Логічно припустити, що після вчинення злочину має з'явитися інший за соціально-правовою якістю та спрямованістю юридичний факт, що трансформує відносини кримінальної відповідальності у відносини відмови держави від застосування щодо

особи, яка вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справ [6, с. 48-49].

Основною і єдиною групою юридичних фактів, що обумовлюють спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, є позитивні посткримінальні діяння (поведінка) особи, що містять склад правомірної поведінки. Саме на цю обставину звертає увагу ВСУ у своїх постановках, наголошуючи, що підставою спеціального звільнення може бути виключно позитивна посткримінальна поведінка особи після вчинення злочину, що визначається та заохочується кримінально-правовими засобами (припинення злочинної діяльності, добровільне повідомлення про злочин, повернення майна, здобутого злочинним шляхом тощо) [7]. Слід зазначити, зазначені юридичні факти свідчать про повну або часткову втрату особою суспільної небезпечності та полягає у безумовній відмові від застосування обмежень прав і свобод особи, передбачених КК. Суспільна небезпечність особи, що була проявлена у злочині, повністю нейтралізується позитивною поведінкою особи, що робить безглуздим і недоречним реальне застосування кримінально-правового примусу. На припинення вчинення злочину, мінімізацію суспільно-небезпечних наслідків, відновлення порушених прав потерпілих, відшкодування завданих збитків, насамперед, спрямовується комплекс позитивної посткримінальної поведінки особи як підстави спеціального звільнення від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 КК та ін.).

У зв'язку з викладеним не можемо погодитися з досить поширеною точкою зору, що підставою звільнення від кримінальної відповідальності, у тому числі й спеціального, виступає вчинення особою злочину, що має визначені кримінальним законом характеристики [8, с. 51] чи суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину [9, с. 168]. Підставою звільнення від кримінальної відповідальності слід вважати головну обставину, що безпосередньо з необхідністю зумовлює досліджуване явище. Вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК, як відомо, є підставою кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК). Відтак, один й той самий юридичний факт у вигляді «вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину» (злочину) не може бути одночасно двоєдиною підставою кримінальної відповідальності та звільнення від неї. На наш погляд, причина цього суперечливого погляду полягає у невизначеності

місця та значення певною сукупністю обставин, що в тій чи іншій мірі обумовлюють спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності.

Перспективною у цьому напрямі є пропозиція Ю.В. Бауліна, О.В. Наден, М.Є Григор'євої та інших, які пропонують поділяти сукупність обставин звільнення від кримінальної відповідальності на передумови, підстави та умови [6, с. 72; 10, с. 91; 11, с. 141]. «Видається, – вказує Ю.В. Баулін, – що при дослідженні звільнення від кримінальної відповідальності слід виділяти передумови та підстави такого звільнення. Саме передумови, а не умови (оскільки умова – це певні вимоги, з яких слід виходити, вимога, пред'явлена однією з сторін, а передумова – це щось, що передує розглядуваному явищу, без наявності чого розглядуване явище не існувати тощо), та підстави (як причини, достатні природи, що оправдовують щось). Можна вважати, що новий КК України містить достатньо вказівок стосовно визначення передумов та підстав звільнення від кримінальної відповідальності» [6, с. 72].

Передумовою спеціального звільнення від відповідальності є вчинення особою закінченого злочину безпосередньо вказаного у нормі Особливої частини КК. Законодавець вдається до трьох технічних прийомів визначення передумов спеціальних видів звільнення: а) прямо вказує на такі злочини, скажімо, передумовою звільнення за незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, згідно ч. 3 ст. 263 КК, є вчинення одного із злочинів, передбачених ч. 1, ч. 2 ст. 263 КК (аналогічно – ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 401 КК); б) безпосередньо прописує зміст злочинних дій, наприклад, у ч. 2 ст. 111 КК передумовою звільнення вказано, якщо особа на виконання завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинила (аналогічно – ч. 3 ст. 175, ч. 5 ст. 321, ч. 5 ст. 354, КК); в) комбінує перший і другий варіанти, скажімо, за створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань або участь у їх діяльності у ч. 6 ст. 260 КК, та вчинення одного зі злочинів, що передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 260 КК (аналогічно – ч. 2 ст. 114, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311 КК).

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності є суспільно-корисне діяння, що містить склад правомірної поведінки. Воно є тим юридичним фактом, що змінює основне кримінально-правове відношення, котре виникає між державою, в особі відповідних уповноважених органів, і особою, що вчинила злочин, на похідне, вторинне заохочувальне

кримінально-правове відношення. Змістом останнього є правомірна поведінка у вигляді елементів дійового каяття та інших, визначених КК, суспільно-корисних діянь. Закон визначає конкретний зміст зазначеного діяння (дії або бездіяльності), що утворюють підставу звільнення від відповідальності. В ч. 3 ст. 175 КК вказується тільки одне діяння – виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленної законом виплати громадянам, в ч. 3 ст. 263 КК, – добровільна здача органам влади зброї, бойових припасів, вибухових речовин або пристроїв. В абсолютній більшості заохочувальних норм може міститися два або три діяння. Так, для звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 307 КК особа має добровільно здати наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги і вказати джерело їх придбання або добровільно здати наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги і сприяти розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом. Відтак позитивна посткримінальна поведінка виступає єдиною, законною, необхідною та достатньою підставою звільнення від кримінальної відповідальності.

Нерідко у дослідженнях звільнення від кримінальної відповідальності поняття підстави звільнення взагалі відсутнє. Так, С.С. Яценко виокремлює лише умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, якими вважає вчинення злочину вперше, вчинення злочину невеликої тяжкості, особа після вчинення злочину щиро покаялась, активно сприяла розкриттю злочину, повністю відшкодувала завдані збитки або усунула заповідяну шкоду [12, с. 99]. А.О. Пинаєв вважає, що ряд умов звільнення від кримінальної відповідальності у сукупності формують його підставу [13, с. 318]. У зв'язку із позначенням юридичних фактів, що виступають підставами звільнення, на наш погляд, потребує осмислення категорія «загальної підстави» звільнення від кримінальної відповідальності. Найбільше розповсюдження має погляд, що загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності виступає «невеликий ступінь суспільної небезпечності злочину та особи, що його вчинила» [14, с. 49; 15, с. 185]. Натомість, таке визначення більше відповідає так званим загальним видам звільнення від кримінальної відповідальності й «не спрацьовує» щодо спеціального звільнення, що передбачається у нормах Особливої частини КК. На відміну від загальних видів звільнення, які можливі у випадках вчинення злочинів невеликої або необережних злочинів середньої тяжкості (ст.ст. 45, 46 КК), а також будь-

яких злочинів невеликої та середньої тяжкості (ст.ст. 47, 48 КК), спеціальні види звільнення мають своїми передумовами вчинення особливо тяжких, тяжких, злочинів середньої тяжкості, а також злочинів невеликої тяжкості. В.С. Єгоров загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності визначає «відпадиння або суттєве зменшення суспільної небезпечності злочинного діяння або особи, яка його вчинила». Поряд з тим, цей правник виокремлює безпосередні підстави звільнення як «передбачені законом фактичні обставини, наявність яких робить недоцільним застосування до особи, яка вчинила злочин, негативних кримінально-правових наслідків» [16, с. 86-87]. У цьому визначенні, насамперед, викликає незгоду теза про можливість з часом відпадиння або суттєве зменшення суспільної небезпечності діяння. Суспільна небезпечність злочину є об'єктивною категорією, що відображає фактичну шкідливість того чи іншого діяння для об'єктів кримінально-правової охорони. Якщо кримінальна протиправність та караність діяння зберігаються у часі на момент здійснення позитивної посткримінальної поведінки, то, як уявляється, суспільна небезпечність вчиненого діяння змінюватися не може. Вона є зафіксованою у конкретних об'єктивних та суб'єктивних обставинах вчиненого злочину. У зв'язку з цим слід погодитися з Е.Т. Борисовим, який зазначає, що відпадиння суспільної небезпечності діяння відповідає природі звільнення від кримінальної відповідальності, адже, оскільки діяння втратило суспільну небезпечність, найважливішу, визначальну ознаку злочину, воно перестало бути діянням, що містить всі ознаки злочину [17, с. 101]. Відпадиння суспільної небезпечності діяння, у свою чергу, свідчить про відсутність підстав кримінальної відповідальності, а отже, природно зникає питання щодо звільнення від неї.

Г.Б. Віттенберг, який один з перших комплексно дослідив інститут звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, загальною підставою звільнення від кримінальної відповідальності вважав «можливість виправлення особи без застосування заходів кримінального покарання, невелику суспільну небезпечність злочину та невелику суспільну небезпечність винної особи» [18, с. 166]. Про можливість «виправлення особи без застосування кримінально-правових заходів», «недоцільність реалізації кримінальної відповідальності» або «виправлення особи без засудження та застосування покарання» як загальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності вказують

А.В. Єндольцева, О.О. Житний, О.С. Козак [19, с. 52; 20, с. 55; 21, с. 25] та інші правники. У цих визначеннях загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності викликає незгоду використання поняття «виправлення особи», що є більш характерним для інституту звільнення від кримінального покарання або його відбування [22].

Найбільш раціональним визначенням загальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності вважаємо втрату особою суспільної безпеки внаслідок позитивної посткримінальної поведінки. У зв'язку з чим відпадає необхідність у застосуванні до неї заходів кримінальної відповідальності. Суспільна безпека особи є тією об'єктивною категорією, яка під впливом об'єктивних чи суб'єктивних обставин має зазнавати певних змін. Так, якщо особа, що здійснила посткримінальну поведінку з відновлення первинного (дозлочинного) стану об'єктів кримінально-правової охорони (виплатила заробітну плату, стипендію, пенсію чи інші виплати; сплатила податки, збори, інші обов'язкові платежі, а також відшкодувала шкоду завдану державі їх несвоєчасною сплатою; здала органам влади зброю, бойові припаси або вибухові пристрої тощо) вочевидь втрачає суспільна небезпечність, що зумовлена вчиненням злочином.

Всі види спеціального звільнення від кримінальної відповідальності є безумовними. Тобто на особу, що звільняється за цих обставин у майбутньому не покладається ніяких правових обов'язків. Більш того, особа, яка була звільнена від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених у нормах Особливої частини КК, за своїми правовим статусом є такою, що взагалі раніше не вчиняла ніяких злочинів. А будь-який вчинений нею новий злочин є вчиненням вперше. Зазначена позиція знаходить своє закріплення у чинному КК. Так, згідно ч. 1 ст. 33 КК злочин, за вчинення якого особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом, не враховується при сукупності злочинів. У відповідності до ч. 1 ст. 88 КК оскільки щодо них обвинувальний вирок не постановлюється, то звільнені від кримінальної відповідальності особи не мають судимості.

Висновки. Позитивна посткримінальна поведінка виступає *єдиною, законною, необхідною та достатньою* підставою будь-якого звільнення від відповідальності, що передбачено в Особливій частині КК. Загальною ж підставою звільнення від кримінальної відповідальності є відпадиння суспільної небезпечності особи, що вчинила злочин, що виникає у

результаті позитивної посткримінальної поведінки. Виокремлення загальної підстави має гносеологічне та системоутворююче кримінально-правове значення, надає законодавцю орієнтири у визначенні комплексу безпосередньої позитивної посткримінальної поведінки в Особливій частині КК.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12. *Інформаційний сервер Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05#Text>
2. Сташис В.В., Тацій В.Я. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України. *Проблеми законності*. 2009. № 10. С. 278-290.
3. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / М.В. В'юник, М.В. Карчевський, О.Д. Арланов; упор.: Ю.В. Баулін. Харків: Право, 2020. 212 с.
4. Хряпінський П.В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посібн. Запоріжжя: ЗНУ. 2011. 270 с.
5. Баулін Ю.В., Орлов П.И., Перепелица А.И. Уголовная ответственность за незаконное обращение с наркотическими средствами: учеб. пособ. Киев: УКУ ВО при Минвузе УССР, 1988. 80 с.
6. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. К.: Атіка, 2004. 296 с.
7. Див.: Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4; Про судову практику у справах про хабарництво : постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. *Інформаційний сервер Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>
8. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: моногр. М.: Наука, 1974. 232 с.
9. Дрьомов С.В. Проблемні питання визначення підстав та умов звільнення від кримінальної відповідальності. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення*: матер. міжн. наук.-практ. конф. (Львів, 13-15 квітня 2007 р.). Львів: Львів держ. ун-т внутр. справ, 2007. С. 166-169.
10. Наден О.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: моногр. Харків: Право, 2003. 224 с.
11. Григор'єва М.Є. Звільнення від кримінальної відповідальності у злочинах проти особистої волі людини у зв'язку з дійовим каяттям. *Злочини проти особистої волі людини*: збірн. мат. міжн. наук.-практ. сем. (Харків, 19-20 вересня 2000 р.) /

Ред.кол. В.В. Сташис (гол. ред.) та ін. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 141-143.

12. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С.Яценко. К.: А.С.К., 2006. 848 с.

13. Пинаев А.А. Уголовное право Украины. Общая часть: учеб. пособ. Харьков: Харьков юридический, 2005. 664 с.

14. Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: моногр. М.: Наука. 1974. 232 с.

15. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика :моногр. 2-е изд., перер. и доп. М.: Изд-во НОРМА, 2000. 400 с.

16. Егоров В.С. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности: моногр. М.: Моск. психол.-социал. ин-т. 2002. 279 с.

17. Борисов Э.Т. Основания, предпосылки и условия освобождения от уголовной ответственности. *Утверждение социальной справедливости: криминологический и уголовно-правовой моменты* : сборн. матер. науч.-практ. конф. Иваново: Иван. гос. ун-т. 1989. С. 98-102.

18. Виттенберг Г.Б. Вопросы освобождения от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия : науч. издан.. Иркутск: Изд-во Иркутск. гос. ун-та. 1970. 223 с.

19. Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: Проблемы и пути их решения : моногр. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право. 2004. 231 с.

20. Житний О.О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : моногр. Харків: Вид-во націон. ун-ту внутр. Справ. 2004. 152 с.

21. Козак О.С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : моногр. / За ред. О.М. Бандурки. К.: Освіта України, 2009. 204 с.

22. Хряпінский П.В. Сучасні кримінально-правові проблеми звільнення від покарання та його відбування : рецензія на монографію Гороха О.П. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 1. С. 212-214. URL: http://lsej.org.ua/1_2019/60.pdf